

SOCIALINIŲ MOKSLŲ BŪKLĖ IR GLOBALIZACIJA

Povilas Gylis

Profesorius habilituotas daktaras
Vilniaus universiteto
Ekonomikos fakulteto
Teorinės ekonomikos katedra
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
Tel. +370 5 236 61 47, faks. +370 5 236 61 26
El. paštas: Povilas.Gylis@ef.vu.lt

Globalizacijos ir žinių visuomenės sąlygomis visuomeninė pažanga, galimybės gauti didesnę naudą ir užkirsti kelią besikaupiančioms grėsmėms vis labiau priklauso nuo mokslų apie visuomenę būklės. Deja, ta būklė nėra patenkinama. Tai susiję su tuo, jog tiems mokslams turi didelės įtakos ideologiniai, politiniai ir būtines sąmonės veiksniai. Nesušvelninus šių veiksnių įtakos, taip pat neišsprendus paradigminio pobūdžio problemų, susijusių su metodologinio individualizmo ir metodologinio holizmo konkurencija, sunku tikėtis, kad visuomenės mokslai galėtų tapti adekvačią laikmečiui politinių sprendimų pagrindu. Tam, kad didėtų socialinių mokslų vykdomų tyrimų rezultatyvumas, būtinos didesnės pastangos tiriant meta-teorines (metodologines) socialinių mokslų problemas.

Žmonija gyvena laikotarpiu, kuriam mokslo plėtros požiūriu būdingi prieštaringi požymiai. Viena vertus, tai neregėtos technikos pažangos laikotarpis, antra vertus, didelio neapibrėžtumo, netgi sumaišties socialiniuose moksluose laikmetis¹. Trečia, tai mokslo prestižo bent jau santykinis smukimas – mokslas ir mokslininkai nėra tas susižavėjimo ir garbinimo objektas, kuriuo buvo dar prieš keletą dešimtmečių. Jaunimo muzika, sportas, drįstume teigti, dabar turi didesnę žmonijos informacinio ir jausminio (emocinio) lauko dalį nei mokslas, palyginti kaip buvo netgi praėjusio šimtmečio šeštuoju ar septintuoju dešimtmečiais.

Nėra atlikta specialių empirinių tyrimų, tačiau jau keletą dešimtmečių aktyviems lokaliai ir globaliai bendrai publikai (angl. *general public*) pateikiamos informacijos vartotojams tai pastebima.

Būtų galima remtis ir konkrečiais pavyzdžiais. Dabar genetikos mokslas daro atradimus, kurie atskleidžia genomo paslaptis, o jos turės fundamentalių padarinių tolesnei biologijos ir medicinos mokslų, taip pat su jais susijusios praktikos raidai. Žmonės, visuomenė apie tai informuojama labai kukliai, ribotai.

Kitas pavyzdys – mokslininkai nuolat įspėja apie vykstantį klimato pasikeitimą. Tačiau ši esminė žinia paskęsta kitų faktų, tariamai svarbios informacijos ir dezinformacijos jūroje. Todėl ji žmogui iš gatvės (*person from the street*) neatrodo tokia svarbi Madonos meilės istorijū, Maiklo

¹ Ta sumaištis kai kuriuos mokslininkus verčia kalbėti apie naujos socialinių mokslų paradigmos būtinumą (Kress J., Tabb W., 1999, p. 208).

Jacksono teisinių ir moralinių išgyvenimų arba Deivido Bekhemo sportinės karjeros permainų fone.

Viena iš socialinių mokslų užduočių – paaiškinti šias „numokslėjimo“ tendencijas žinių visuomenės amžiuje (epochoje). Jie turi atsakyti į klausimą, kodėl stulbinančių gamtos mokslų (apie socialinius mokslus taip optimistiškai kalbėti, mūsų nuomone, šiek tiek sunkiau) laimėjimų akivaizdoje visuomenė apie juos yra palyginti mažai informuota ir atitinkamai, kodėl visuomeninė diskusija apie šių laimėjimų padarinius ir jų panaudojimo būdus yra tokia silpna ir palyginti sekli. Juk brandi visuomenė turėtų suvokti, plačiai ir intensyviai kalbėti apie tai, kad patys gamtos mokslų atradimai yra neutralūs, t. y. jie gali reikšti ir pažangą, ir regresą, destrukciją (griovimą). Vadinasi, turėtume diskutuoti apie sprendimus, kurie spartintų pažangą ir apsaugotų žmoniją nuo grėsmių, susijusių su galimu destruktyviu gamtos mokslo laimėjimų panaudojimu, pavyzdžiui, su bioterorizmu, infoterorizmu (kiberterorizmu), su klonavimu, genetiškai modifikuotu maistu ir pan.

Mūsų skeptiški vertinimai nereiškia, kad socialiniai mokslai nėra tuo klausimu nieko padarę. Tiesiog jų laimėjimai šioje, kaip ir daugelyje kitų, srityje yra nepakankami, be to, ir tai yra ne mažiau svarbu, mokslo išvados nepasiekia nei paprasto piliečio, nei elito atstovų tiek, tokiu intensyvumu, kad jie susimąstytų ir imtų apie tai ne tik retoriškai kalbėti, o pagaliau spręsti šį klausimą. Deja, dabar tai yra iš dalies tik tos srities mokslininkų ir apskritai dalies elito – daugiausia intelektualinio – svarstymų objektas.

Tokios padėties nei transparentiška (skaidria), nei demokratiška pavadinti negalima. Jei šalies ir pasaulio piliečiai nepakankamai informuoti, ne iki galo suvokia problemų esmę ir svarbą, jei nepakankamai diskutuoja apie tas problemas, jų nuomonė tampa nesvarbi sprendimų priėmė-

jams, nes ji, ta nuomonė, nėra aiškiai išreikšta, artikuliuota ir todėl nedaro pakankamo poveikio politiniams procesams. Tai yra politikos mokslų objektas.

Politikos mokslai nėra pakankamai kritiškai šios situacijos požiūriu. O situacija šių mokslų požiūriu yra gana įdomi ir verta atskirų studijų. Tos studijos visų pirma turėtų atsakyti į klausimą, kodėl susidaro šis demokratijos deficitas, elitinis problemos sprendimas, o tiksliau – jos nesprendimas. Kitas ne mažiau svarbus ir intriguojantis klausimas – ar esamas informacinis ne-transparentiškumas (neskaidrumas) atsiranda savaime, ar tai valdymo vogčiomis (*governance by stealth*), „užtemdymo“ strategijos (*obfuscation strategy*) padarinys². Nors pradėta kelti šiuos klausimus, poslinkiai tiek juos nagrinėjant, tiek natūralu, informuojant visuomenę apie gaunamas kad ir negalutines išvadas yra kuklūs.

Vienas iš tokios padėties paaiškinimų yra politikos mokslų per didelis susikoncentravimas ties valdžios institucijų funkcionavimo problemomis ir per menkas dėmesys visų galios centrų – be valdžios, čia paminėtas verslas, žiniasklaida, profesinės sąjungos ir kt. – veiklai ir sąveikai. Tokia politinių tyrėjų redukcija lemia, kad politinės išvados daromos remiantis susiaurėjusio politinės tikrovės suvokimo sąlygomis. O tai smarkiai kenkia tų išvadų tikslumui, remiantis jomis priimamų veikslių rezultatyvumui.

Ekonomikos mokslas taip pat susiduria su nemažais sunkumais, išgyvena pasitikėjimo juo krizę. Tai, kad ekonomistai retai sutaria dėl ekonominės tikrovės aiškinimo, dėl ekonominės politikos „receptūros“, menkina visuomeninį šio mokslo statusą. Ekonomistų neskiriamas dera-

² Sąvoką „užtemdymo strategija“ (*obfuscation strategy*) vartoja K. Müller, nagrinėdama pensijų reformas Rytojų ir Vidurio Europos šalyse, kurias ji mano esant neskaidrias (Müller K., 2001, p. 64).

mas dėmesys tokių fundamentinių sąvokų – „ekonomika“, „turtas“ turiniui tyrinėti lemia, kad šio mokslo **aksiomatika** lieka „už ekonomikos“ mokslų atstovų dėmesio ribų ir yra priimama kaip savaime suprantama.

Mokslams apie visuomenę šiais laikais kyla **dvejopas** uždavinys. Pirma, jis turi vertinti gamtos, tarp jų ir technikos mokslų laimėjimus, analizuoti jų panaudojimo socialines (ekonominis tėra vienas iš visų galimybių aspektų) galimybes ir ribas. Dabar technikos pažanga automatiškai priimama kaip socialinė pažanga, nors, kaip minėta, pirmoji gali reikšti ir socialinę destrukciją, entropiją. Toks technologinis optimizmas, redukcionizmas, automatizmas gamtos mokslų pažangą daro pavojingą. Gamtos mokslų atradimų taikymas turi būti **valdomas** remiantis socialiniais, moraliniais, politinės demokratijos, privataus, valstybinio ir netgi globaliais ekonomiško ir kitais kriterijais.

Dabar, kai gyvename metodologinio individualizmo paradigmos dominavimo (vyravimo) epochoje, kai spontaniai socialiniai režimai yra iškeliama aukščiau programinių (planinių), kai vengiama kalbėti apie **bendrus, kuopinius, agregatinius** reiškinius ir kriterijus, kai visuomeninius procesus bandoma redukuoti iki individo tikslų, interesų ir veiksmų, mūsų pasiūlymas gali daug kam pasirodyti nepriimtinas, eretiškas, nes dvelkia holizmu³. Tačiau gyvenimo

³ Metodologinis individualizmas remiasi prielaida, kad socialinei tikrovei suvokti pakanka suprasti individualaus ekonominio subjekto elgsenos esmę. Jos rėmuose neigiamai žiūrima į bendruomeninius, kolektyvinius subjektus, į valstybę ir jos dalyvavimą visuomeniniame gyvenime. Pavyzdžiui, ekonomika sutapatinama su rinka, pripažįstant tik privačias gėrybes, ignoruojama viešųjų (visuomeninių) gėrybių reikšmę, nebūliai jas laikant laisvosiomis, vadinasi, neekonominėmis gėrybėmis. Trumpai tariant, šios paradigmos atstovai – viešasis sektorius nėra ekonomikos dalis, jos rėmuose netyrinėjamas socialinis kapitalas ir per mažai nagrinėjamas žmogiškasis kapitalas.

realijos ir ypač ateities šokai, jų dažnėjimas ir stiprėjimas neišvengiami vers socialinių mokslų atstovus, plačiąją visuomenę ir galiausiai politikus **daugiau išteklių skirti gamtos mokslų** tyrimų taikymo socialiniams padariniams vertinti.

Kitas socialiniams mokslams kylantis uždavinys yra **grynai socialinių**, nuo gamtos mokslų atradimų santykiškai nepriklausomų problemų tyrinėjimas ir jų viešinimas. Socialinė raida, jos evoliuciniai procesai ir kokybiniai šuoliai (revoliucijos) vyksta ne tik dėl to, kad, pavyzdžiui, technikos mokslai siūlo vis daugiau naujovių, pakeičiančių visuomenės „materialų kūną“, mašinų sistemas, materialinę infrastruktūrą (pvz., kelius, naftotiekus, dujotiekus, kitas komunikacijas ir kt.), bet ir dėl vykstančių dvasinės kultūros – žmonių suvokimo, vertybių, institucijų, ir galios institucijų pokyčių.

Metodologinis holizmas yra alternatyvi individualizmui paradigma. Jos šalininkai nemano, kad socialinę tikrovę galima suvesti, redukuoti į individualių subjektų lygį, jog šalia individų veikia bendriniai, grupiniai subjektai. Bendruomenių egzistavimą holistai šalia kitų dalykų grindžia viešųjų, bendrųjų gėrybių (*public goods*) būtinumu. Tiek individualistinis, tiek holistinis požiūris automatiškai negarantuoja pažintinės sėkmės. Istorija žino nesėkmingo abiejų paradigimų taikymo pavyzdžių. Tarybinis eksperimentas iš dalies buvo grindžiamas holistine, tiesa, iškraipyta, paradigma. Individo, jo privatumo, rinkos neigimas ir t. t. reiškė esmines tuometio gyvenimo deformacijas. Metodologinis individualizmas gimdo rinkos fundamentalizmą ekonominėje politikoje. Tokie politikos vykdytojai paprastai neįvertina socialinių bei ekologinių ekonominių procesų veiksmų, o tai lemia nesubalansuotą ir kartu netvarią ekonominę plėtrą.

Nepaisant senenos neigiamos holizmo taikymo patirties, mūsų manymu, jis yra adekvatesnė ekonominei tikrovei paradigma. Apvalius ją nuo tarybinių deformacijų, visų pirmo nuo prievartinio kolektyvizmo, ši paradigma leidžia įtraukti į ekonominių tyrimų sritį tokias modernias turto formas: žinios, institucijos, įstatymai, išplėsti ekonominio žmogaus (*homo oeconomicus*) sąvoką, racionaliau spręsti nematomos rinkos rankos ir matomos valstybės rankos santykio ekonomikoje problemą. Daugiau apie metodologinį individualizmą ir metodologinį holizmą žr. (Gylys, 2004).

Šioje žmogiškosios civilizacijos dalyje taip pat vyksta svarbūs procesai. Toliau straipsnyje pagrindžiama, kad tyrinėjami šiuos procesus mokslai apie visuomenę susiduria su nemenkais sunkumais, nei studijuodami pirmąją klausimų grupę, susijusią su gamtos mokslų pažanga. Tie sunkumai susiję su ne tik gnoseologiniais, kaip kad yra gamtos moksluose, bet ir su **politiniais**⁴ bei **ideologiniais** veiksniais. Šią specifiką toliau ir panagrinėsime.

Ideologiją suvokiant kaip tam tikrą vertybių sistemą, kuri nusako, kaip yra suprantama, kas yra gėris ir blogis, kaip tam tikrą normatyvinių požiūrį, tai ji egzistuoja ir gamtos moksluose. Ir ten nuolat vyksta kova dėl to, kas, kuri mokykla teisingiau mato ir aiškina tą ar kitą gamtos reiškinių. Tačiau moksle apie visuomenę to ideologinio ir kartu normatyvinio prado yra gerokai daugiau ir jo poveikio padariniai nepalyginti labiau jaučiami.

Ar socialiniai mokslai yra mokslas

Toks klausimas gali kilti dėl mažiausiai dviejų priežasčių. Pirma susijusi su mokslo apie visuomenę rezultatų patikimumu. Antra siejama su nuostata, kad mokslškumo etalonas yra gamtos mokslai, visų pirma fizika⁵, ir todėl visuomenės tyrinėjimas yra mokslškas tiek, kiek jis yra analogiškas gamtos mokslų tyrimams. Tos dvi priežastys yra susijusios, nes mokslo procesų re-

zultatų patikimumo požiūriu gamtos mokslų padėtis iki šiol buvo ir yra geresnė.

Kadangi beveik niekas neabejoja, kad socialiniai mokslai „neduoda“ didelio patikimumo žinių (išvadų) ir gerokai skiriasi (kai kas pridėtų – vis dar skiriasi, nes tikimasi, jog jie daugiau gamtos mokslų bruožų įgis ateityje) nuo gamtos mokslų ne tik rezultatų, bei ir metodų, procedūrų požiūriu, jie dažnai priskiriami ne mokslo, o **menų (arts)** sričiai arba, kitaip nei gamtos mokslai, vadinami **ne kietais (hard)**, o **minkštais (soft)** mokslais.

Pirmas instinktas, kurį socialinių mokslų atstovai sužadina tokie vertinimai, yra išsižeisti ir pasipriešinti minčiai, jog jis priskiriamas prie nemokslinės ar ne tokios kaip „tikra“ mokslinės veiklos srities.

Tačiau racionalesnė reakcija yra paties mokslo apie visuomenę savianalizė, tyrinėjimas. Socialinių mokslų atstovai per mažai tyrinėja patį mokslą apie visuomenę, nors tokių metodologinių, metateorinių darbų esama. Bėda ta, kad tie metateoriniai darbai retokai naudojami atliekant konkrečius tyrimus⁶.

Šiame darbe nepretenduojama į tikslų socialinių mokslų portretą, tačiau keletą esminių potėpių tam portretui norėtume pasiūlyti.

Pirmas verbalinis potėpis skambėtų taip: socialinė tikrovė, kurią nagrinėja socialiniai mokslai, **kokybiškai** skiriasi nuo fizikinės ar biologinės tikrovės. Tai taip pat tiesa kaip ir tai, kad esmingai, **kokybiškai** skiriasi fizikinė ir biologinė tikrovė. Fizikinės, biologinės ir socialinės tikrovės reiškiniai sudaro savitą hierarchiją, kurios

⁴ Mes suvokiame, kad ir gamtos moksluose, kaip ir kiekvienoje kitoje gyvenimo srityje, vyksta politiniai, galios lošimai (*power play*). Pavyzdžiui, įsitvirtinusi, daug galios turinti mokslininkų grupė, institucija bando primesti savo mokslinę poziciją, požiūrį kitiems tyrėjams. Tačiau socialinėse disciplinose galios lošimuose dalyvauja daug daugiau – ne tik akademiniai – galios centrų ir todėl ten politiniai procesai yra reikšmingesni.

⁵ Dabar tarp ekonomistų, o būtent jie yra linkę imituoti gamtos mokslus, fiziką, stiprėja opozicija „natūralistiniams“ socialinės tikrovės suvokimui. Pavyzdžiui, W. Tabba's teigia, jog ekonomikos kaip fizikos traktavimas pastaruoju metu įgyja vis daugiau priešininkų (Tabb, 1999, p. 8).

⁶ Rosen'o teigimu, metodologiniai ar metateoriniai tyrimai yra susiję su alternatyviais kaštais (*opportunity costs*). Todėl daugelis socialinių mokslų atstovų vietoj ginčų, kurį metodą naudoti, iš karto imasi konkrečių klausimų tyrimo (Rosen, 1997, p. 150). Tačiau tokiais atvejais rizikuojama neuiti klystkeltiais. Geras metodologinis pasirengimas padeda tyrėjui apsisaugoti nuo buitinės sąmonės, ideologinių pinklių.

pamatas – fizikiniai reiškiniai. Pastarųjų pagrindu susiformavo biologinis pasaulis. Socialinės tikrovės aspektas, nors ir būdamas kokybiškai kitoks, negalimas be pirmųjų dviejų tikrovės sluoksnių. Nesiplečiant ir negilinant problemos šiuo klausimu pasakytina, jog socialinė tikrovė kokybiškai nuo pirmųjų dviejų skiriasi tuo, kad joje veikia ne atomai, molekulės ar biologiniai organizmai, o sąmonė, norų, poreikių, valių turintys individai. Taigi socialinės konstrukcijos, socialiniai dariniai yra sudaryti iš kokybiškai kitokių „plytų“, elementarių dalelių nei fizinis ar biologinis pasaulis. Vadinasi, ir pats visuomeninis pasaulis yra kitoks.

Tūlas skaitytojas čia (sau) gali pasakyti – balybė. Norėjęs iš anksto jam atsakyti – neskubėkime. Nors retai, jei apskritai, gali išgirsti atvirai neigiant hierarchinį tikrovės pobūdį ir socialinio gyvenimo specifiką, palyginti su gamta, *de facto* implicitiškai mielai naudodami biologines, o dažniausiai fizikines, mechanines analogijas⁷, nenorėdami pripažinti socialinių darinių specifiškumo, akcentuodami spontaniško, savaiminio veikimo pradą ir ignoruodami programinį arba kitaip (baisu pasakyti) planinį pradą dalis visuomeninių mokslų atstovų ir, mūsų manymu, pirmiausia ekonomistai linkę socialinį gyvenimą redukuoti iki natūralaus, gamtinio.

Susizavėjimas „nematomos rinkos“ teorema ekonomikoje bent iš dalies sietinas su tuo, jog joje nėra programinių elementų, pasireiškiančių ūkio šakos ar viso ūkio mastu. Tą pačią implicitinę, antiprograminę nuostatą taip pat bent iš dalies galima paaiškinti valstybės, jos institucijų demonizavimą.

Socialinė tikrovė yra labiausiai pulsuojanti, fliuktuojanti, svyruojanti, keičianti „spalvas“, „minkščiausia“, mažiausiai struktūrizuota, silp-

nastruktūrė tikrovės dalis. Kadangi visuomeninė tikrovė ne tokia „kieta“ kaip gamtinė, todėl nereikėtų stebėtis, jog mokslai, ją tyrinėjantys, yra gerokai „minkštesni“. Iš dalies tą „minkštumą“ lemia objekto specifika.

Visuomeniniam tikrovės aspektui yra būdingas dar vienas specifinis bruožas – **refleksiškumas**⁸. Visuomeniniai subjektai (aktoriai), kad ir kas jie būtų – individai, firmos, bendruomenės, valstybės, numato, prognozuoja ateitį ir ją kuria, vykdo, įgyvendina savo planus, programas. Tos programos iš dalies formuoja tikrovę, daro jai įtaką. Kitaip sakant, mūsų pasaulio suvokimas, ateities vizijos yra visuomeninės raidos veiksnys. Vienais atvejais tos vizijos atitinka natūralias visuomenines tendencijas, o kitais – veikia priešinga natūraliam istoriniam vyksmui kryptimi. Pastaruoju atveju visuomenė patiria žalą.

Iš to, kas pasakyta, darytinos bent trys išvados. Pirma, socialiniai mokslai turėtų suvokti, kad jie ne tik tyrinėja tikrovę, bet ir bent iš dalies ją kuria. Antra, refleksiškumo reiškinį „grynojoje“ gamtoje nėra ir šiuo požiūriu socialiniai ir gamtos mokslai skiriasi. Trečia, visa tai apunkina žinių apie visuomenę normalizaciją.

Taigi darytina metateorinė išvada – socialiniai mokslai negalės pasiekti tokio formalizavimo, matematizavimo lygio, kurį yra pasiekusi, pavyzdžiui, fizika. Kadangi socialinės struktūros yra ne taip tvirtai suręstos, nuolat „pulsuoja“, o elementari visuomeninio gyvenimo dalelė – individas – priklausomai ne tik nuo sąlygų, bet ir vidinių motyvų, tikslų elgiasi vienais atvejais kaip dydis a, kitais kaip dydis b, dar kitais kaip dydis c ir t. t., įprasti gamtos mokslams matematinio formalizavimo metodai yra sunkiau pritaikomi.

Tai nereiškia, kad šių mokslų srityje formalizavimas apskritai negalimas. Visuomeniniame

⁷ W. Tabb'as išskiria Wabrso ekonominę doktriną kaip smarkiai imituojančią fiziką (Tabb, 1999, p. 220).

⁸ Apie refleksiškumą plačiau žr. (Soros Petrella, 1999).

gyvenime, nepaisant jo svyravimų ir pulsavimų, taip pat galima stebėti (nustatyti) ir pasikartojančius ryšius, tam tikrus žmonių elgsenos stereotipus, algoritmus, trafaretus, dėsningumus. Individas turi tam tikrų pasikartojančių jame, taip pat kituose asmenyse bruožų, elgesio reguliatorių. Kitaip sakant, visuomeninė tikrovė taip pat organizuota. Vadinas, organizaciją, struktūrą gali turėti ir žinios apie visuomenę. Jos gali būti formalizuotos. Tų žinių apie visuomenę organizacija gali būti pavadinta forma, o pats organizavimo procesas – formalizacija.

Kiekviena teorija, doktrina – tai bandymas sutvarkyti, formalizuoti, algoritmizuoti žinojimą apie vieną ar kitą tikrovės sritį. Tai daroma ne tik matematinėmis priemonėmis, bet ir apibrėžiant sąvokas (pasakant, kas yra a, b, c ir t. t.), nusakant sąvokų ryšį (parodant a, b, c ... ryšį), formuluojant teiginius, teorijas. Pastarosios yra geresnis ar blogesnis, nebūtinai matematiškai, tačiau struktūrizuotas, formalizuotas tikrovės modelis, mintinis, idealus jos atspindys.

Viena iš socialiniams mokslams būdingų klaidų yra bandymas matematiškai formalizuoti tiriamus reiškinius nekreipiant dėmesio į tai, jog yra neatlikta tinkama konceptualinė ir terminologinė formalizacija, algoritmizacija, struktūrizacija, t. y. nėra deramai apibrėžtos sąvokos, nesilaikoma terminologinės drausmės ir kt. Tokiu atveju nereikėtų tikėtis tyrimo rezultato tikslumo.

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną aplinkybę, kuri daro socialinius mokslu „minkštus“. Tai sveikos nuovokos, būtinės sąmonės įtaka tam, kas vadinama socialiniu mokslu. Šio klausimo negalėsime aptarti bent bendrais bruožais neapibrėžę, kas yra socialinis mokslas, arba kitaip, kas yra mokslas apskritai, „grynojo“ pavidalo.

Visų pirma „grynojo“ mokslo teiginiai ar teorijos paklūsta verifikacijos ir falsifikacijos principui. Juos galima patikrinti, patvirtinti ar paneigti.

Antra, tikrasis mokslas, siekdamas tiesos, yra kritiškas ir savikritiškas. Jis yra pasirengęs paneigti tai, ką iki šiol teigė, jei atsiranda įrodymų, jog teiginys ar teorija yra neteisinga. Tikram mokslui nebūdingas prisirišimas prie „savo“ tiesų. Ambicijos, „mielų“, kad ir abejotinų tiesų beatodairis gynimas nesuderinamas su mokslu tikrąja to žodžio reikšme. Taigi išankstinės nuostatos, savaime, be įrodymų suprantami dalykai, scholastika ar apologetika ir mokslas yra nesutaikomi, nes abiem atvejais *a priori* žinoma, kas yra teisinga, o kas ne.

Trečia, „grynasis“ mokslas remiasi tiksliai apibrėžtomis sąvokomis, logiška nuoseklia argumentacija bei transparentinėmis mokslinėmis procedūromis, metodais. Vienas iš jų – eksperimentas.

Mokslas turi organizuotą mokslinių žinių kaupimo ir platinimo sistemą. Ši sistema turi apsaugoti sukauptas ir perduodamas mokslines žinias nuo iškraipymų.

Paminėjome tik keletą svarbiausių skiriamųjų mokslo bruožų, kurie jį skiria nuo nemokslinio žinojimo – nuo buitinės sąmonės, įvairių tikėjimų, „nuogujų“ ideologijų. Visi šie bruožai suteikia mokslui formalizuotumą, organizuotumą, griežtumą, „kietumą“ (*hardness*).

Pavyzdžiui, buitinėje, kasdienėje sąmonėje dažnai pasigendama kritiškumo ir savikritiškumo, vartojamų sąvokų apibrėžtumo, vienprasmškumo, mintijimo drausmės. Ten žinojimas išlaikomas ir perduodamas nestabiliomis folklorinėmis (pasakojimai, legendos, anekdotai) priemonėmis. Jame daug šališkumo, išankstinio nusiteikimo, savaime suprantamų tiesų.

Išvardijus bent jau minėtus mokslškumo požymius lengviau galima atsakyti į klausimą, ar socialiniai mokslai iš tiesų yra priskirtini prie mokslinio žinojimo srities, arba – kiek jie yra mokslas.

Atsakyti nėra paprasta. Reikia atskiro tyrimo. Čia galime pasakyti vieną iš atsakymo ver-

sių: realūs socialiniai mokslai tik iš dalies atstovauja moksliniam žinojimui. Tame, ką esame įpratę vadinti socialiniais mokslais, daug buitinio suvokimo, įvairių rūšių apologetikos, scho-lastikos, „nuogo“ ideologizavimo ir kt.

Kitaip sakant, realūs socialiniai moksliniai tyrimai dažniausiai yra mokslinių ir nemokslinių elementų derinys, mišinys. Tą „mišrumą“ nulermia daugelis priežasčių, iš kurių norėtume išskirti dvi: gnoseologinę ir politinę. Visų pirma socialiniai mokslai niekada nebuvo gnoseologiniu, pažintiniu požiūriu drausmingi. Jie niekada neskyrė pakankamo dėmesio parengti, puoselėti ir platinti mokslinį instrumentarijų, mokslines taisykles, procedūras. **Metodologija** siaurąja šio žodžio prasme niekada nebuvo stiprioji socialinių mokslų pusė⁹. Todėl socialiniuose tyrimuose, kai naudojami nepakankamai nušifuoti įrankiai, kai nėra reikiama įsigilinama į tyrimo aksiomatiką, yra nemaža rizika, jog atsiras „laukinės“ teorijos, kurios turi mažai bendro su natūraliu visuomeniniu vyksmu. Nepaisant to, jos randa rėmėjų ir igyvendintojų. Tokiais atvejais socialinė raida nukreipiama į šalikeles ir aklikelius. Vienais atvejais tai paliečia tik atskiras bendruomenes ar šalis, kitais globalų procesą. Iki šiol ryškiausi tokių nuokrypių pavyzdžiai buvo bolševizmas ir fašizmas. Dabar panašią grėsmę kelia rinkos fundamentalizmas¹⁰.

Kita kartu su pirmąja veikianti nepakankamo socialinių tyrimų moksliskumo priežastis yra šių mokslų politizavimas ir ideologizavimas. Visuomenėje esantys galios centrai turėdami savų interesų tiesiogiai ar netiesiogiai daro įtaką sociali-

niam tyrimams. Pirmu atveju turimas galvoje tiesioginis užsakymas mokslininkams paremti vieną ar kitą tam tikram galios centrui naudingą „tiesą“, poziciją. Kitais atvejais tyrėjai jaučiasi pažeidžiami ir todėl savo išvadas formuoja atsivėlgdami į dominuojančią, pagrindinių galios centrų (pvz., verslo, žiniasklaidos) palaikomą nuomonę triamu klausimu. Tai, be abejo, menkina tokių tyrimų moksliskumą, „kietumą“.

Tai viena iš priežasčių, kad iki šiol neturime mokslinės tarybinio laikotarpio analizės, transformacijų periodo vertinimo, taip pat aiškesnės visuomenėje laisvai aptartos šalių ir globalios strateginės plėtros vizijų. Šie politiniai ir ideologiniai veiksniai turi ženklų poveikį visuomeninei minčiai ir globaliu mastu. Pavyzdžiui, nepakankamas Jungtinių Tautų vaidmens ir reikalingumo įvertinimas, pasaulinės ekonominės plėtros traktavimas vien tik globalios rinkos formavimo požiūriu, globalių ekonominių ir socialinių grėsmių ignoravimas – tai tik keletas padarinių, kuriuos sukelia politiniai ir ideologiniai disbalansai, darantys poveikį visuomeninei minčiai.

Mokslo uždavinys yra atsispirti šioms įtakoms ir pateikti visa apimančią visuomeninių procesų panoramą, remiančią tiek atskiras šalis, regionus, tiek (pasaulinį) globalų lygį. Tam būtina didesnė socialinių mokslų vienybė, o ją sunku pasiekti esant dabartinei šių mokslų izoliacijai, dideliems metodologiniams skirtumams, apie kuriuos kalba, pavyzdžiui, H. Gintis¹¹.

¹¹ H. Gintis atkreipia dėmesį į tai, kad skirtingos socialinių mokslų disciplinos pateikia skirtingus, dar svarbiau – nesuderinamus žmogiškos elgsenos modelius. Tai jis mano esant skandalingu faktu, kuris buvo toleruojamas per visą XX amžių (Gintis, p. 20). Mūsų manymu, tai yra labai teisingas pastebėjimas. Socialinė tikrovė, kaip visuma, turi bendrą, ją nuo gamtinės tikrovės skiriančių bruožų, dėsningumą. Tačiau socialinis pažinimas turėtų paklusti bendriems metodologiniams principams. Tačiau taip nėra. Pavyzdžiui, dominuojančios dabar ekonominės doktrinos vadovaujasi labiau metodologinio individualizmo principais, o, tarkime, vadybos mokslai yra labiau holistiniai.

⁹ Kai kurie ekonomistai šiuo požiūriu yra ypač savikritiški. Tarkime, S. Dow'as teigia, kad dabar dominuojanti ekonomikos moksloje „*mainstream economics*“ išsirutuliojo beveik be eksplisitinės metodologinės analizės (Dow, 1997, p.73).

¹⁰ Plačiau apie rinkos fundamentalizmą žr. (Petrella Soros, 1999).

Globalizacija, informacinė krizė ir socialiniai mokslai

Globalus informacinis laukas (erdvė) dabar mirgėte mirga terminais „žinių visuomenė“, „žinių ekonomika“, „informacinė revoliucija“ ir kt. Dažnas, išnaisyvus tų terminų vartojimas turi pabrėžti dabartinės epochos specifiką – daiktų gamyba užleidžia vietą žinių gamybai. Tai nėra daiktų gamybos nunykimas. Daiktiniai žmonių poreikiai ir toliau yra svarbūs ir bus tokie. Tačiau jų ir nematerialių poreikių santykis keičiasi pastarųjų naudai. Tokia yra bendra globalios raidos tendencija, kurios nepaneigia tai, jog didelė dalis žmonijos susiduria su esminiais sunkumais, tenkindama savo materialius bazinius poreikius.

Šitą tendenciją ar dėsningumą skina kelią ne taip lengvai kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, ypač jei esi apimtas kompiuterinio, televizinio, žiniasklaidos optimizmo.

Iš tiesų dabar pasaulis yra apimtas informacinio bumo – iki šiol šioje planetoje informaciniais kanalais nejudėjo toks didelis kiekis žinių, niekada individui nereikėjo tiek daug žinoti, tas žinojimas niekad nebuvo toks įvairus, daugiamatis. Ir tai susiję ne tik su tuo, jog sparčiai tobulėja komunikacijos priemonės. Žmogaus veikla ir vartojimas tampa vis įvairesnis, daugėja jo atliekamų socialinių vaidmenų, jis turi palaikyti ryšį su gerokai didesniu skaičiumi institucijų, daugėja jo veiklą, taip pat institucijų veiklą reglamentuojančių režimų.

Kitai tariant, vyksta sparti visuomeninio gyvenimo diferenciacija, plati to gyvenimo įvairovė. O subjekto atspindėta įvairovė, kaip teigiama gana plačiai vartojamame informacijos sąvokos apibrėžime (apibūdinime), ir yra informacija.

Tačiau vykstant globaliai diferenciacijai, didėjančią įvairovei, lygia greta didėja visuomenės

organizacijos poreikis ir reikalavimai. Diferenciacija, specializacija nesukelia organizavimo, koordinavimo veiksmų, o įvairovės didėjimas sukelia entropiją, dezorganizaciją ir su tuo susijusius nuostolius.

Metodologinio individualizmo atstovams toks pavojus neatrodo tikras, nes jie tiki begaline ir neklystančia savaiminių, savireguliacinių režimų, visų pirma rinkos, galia. Jiems viskas, kas egzistuoja, yra tegu ir neidealu, tačiau neišvengiama ir kartu racionali. Bandymai valdyti diferenciacijos procesus sukelia biurokratizmo, korupcijos ir kitokias baimes.

Mums toks beatodairis tikėjimas spontaniškumu, tuo, kad viskas galiausiai savaime išsprendžia, nėra įtikinamas. Jis ignoroja refleksiskumo reiškinius, dvelkia fatalizmu, kuris apsunkena formuoti aktyvųjį, programinį požiūrį. Ypač tai nepriimtina besikaupiančių globalių grėsmių akivaizdoje.

Tai gi daug produktyvesnis, mūsų nuomone, yra požiūris, kad pasaulio visuomenė turi atvira, demokratiškai, intensyviai tyrinėti ir diskutuoti galimus žmonijos ateities scenarijus, ateities grėsmes ir jų prevencijos, neutralizavimo ir atgrąšos būdus. Tokių tyrimų ir diskusijų trūkumas yra akivaizdus.

Paimkime kad ir globalų saugumą. Nors negalima teigti, kad mažai kalbama ir rašoma apie saugumą, tačiau sisteminių problemos tyrinėjimų trūksta. O juk problema lieka neišspręsta, jei apsiribojama nacionalinio (šalies), regioninio saugumo ar individo saugumo klausimų nagrinėjimu. Globali saugumo dimensija darosi vis svarbesnė.

Be to, per daug akcentuojant karinį saugumą, nepakankamai nušviesti lieka politiniai, ekonominiai, socialiniai, teisiniai ir pagaliau informaciniai saugumo aspektai.

Pastarasis sietinas su informavimo, neinformavimo ir dezinformavimo problema, kuri

reiškiasi pradėdant individualiu ir baigiant globaliu lygmeniu¹². Iš tiesų žmonija į ateitį juda būdama žinių lavinoje, kartu su ja. Tačiau labai retai žmonija savęs klausima, ar visos tos žinios, kurios ją „bombarduoja“, yra vertinga informacija, ar toje lavinoje netrūksta kažko gyvybiškai svarbaus ir ar joje nėra informacinio šlamšto, dezinformacijos. Deja, dažnai pasaulyje nebyliai laikomasi dviejų prielaidų: a) visa informacija, kuri juda komunikaciniais kanalais, yra vertinga; b) jeigu ir yra tam tikros informacijos stoka (neinformavimas) ar neteisingų žinių, tai yra neišvengiama ir (tai reikia priimti kaip duotybę) su tuo reikia susitaikyti.

Tai yra individualistinė, fatalistinė nuostata, kuri, mūsų manymu, nesuderinama ne tik su visuomeniniu aktyvizmu, bet ir su demokratija bei holistiškai suvokiamu racionalumu.

Demokratinė visuomenė – tai žmonių savivalda. Ji gali efektyviai veikti, jei piliečiai, kalbėtume apie šalies pilietį ar apie pasaulio pilietį, gauna pakankamai kokybiškos informacijos, jei nuo jų dalis informacijos nėra slepiama, jei jie sąmoningai ar nesąmoningai nėra „maitinami“ dezinformacija. Globalus demokratėjimas gali vykti tik kokybiškoje informacinėje erdvėje. „Informacinio nepakankamumo“ sąlygomis galima tik formalūs, išoriniai demokratiniai poslinkiai.

Socialiniai mokslai galėtų suvaidinti ir, reikia tikėtis suvaidins, jiems skirtą žmonijos informavimo vaidmenį. Jei jie išsivaduoatų iš daliniams interesams atstovaujančių galios centrų įtakos, iš nuogo ideologizavimo gniaužtų – praeityje tai buvo tarybinė ideologija, o dabar individualistinė ideologija – jie galėtų pateikti išsamesnę ir patikimesnę globalios tikrovės panoramą, globalios plėtros prognozes, taip pat glo-

balijų grėsmių sumažinimo, neutralizavimo programas.

Dabar sąlygos, kurios sumažintų informacinius sunkumus, atrodo sunkiai įgyvendinamos, nes sunku įsivaizduoti, kad dominuojantys pasauliniai galios centrai paremtų socialinius mokslus įveikiant pasaulinius informacinius sunkumus, pasaulines tiesos paieškas. Čia galimi du scenarijai: 1) laiku neįvertintos grėsmės atves žmoniją prie sisteminio šoko, kuris privers pakeisti galios centrų požiūrį į krizes; 2) dabar antrame plane esantys galios centrai grėsmėms kaupiantis įgis vis daugiau jėgos ir taps labiau girdimi, efektyvesni informuojant žmones apie esminius procesus, jų keliamus pavojus ir atgrąšos priemones. Dabar viešpataujantys galios centrai – visų pirma verslas – pripažintų grėsmių realumą ir socialinės informacijos gyvybiinę reikšmę ir pagrįstų pastangas suteikti naują impulsą socialinių mokslų plėtrai. Kol kas realsnis atrodo pirmasis scenarijus.

Išvados

Socialinių mokslų būklė dabar nėra gera ir atitinkamai jų statusas nėra didelis. Tokia padėtis yra grėsminga, nes ji gali vesti prie didžiulių – milijardinių ar net trilijoninių – nuostolių. Kitaip nei praeityje, dabartiniame – globalizacijos ir žinių visuomenės – amžiuje negalima pasikliauti vien savaiminiais, spontaniškais režimais, taip pat programiniais veiksmiais (valdymu), kurie būtų grindžiami sveika, buitine nuovoka, grynai ideologiniais motyvais ir t. t. Norint, kad ateitis nebūtų „klastojama“, kad būtų išvengta žalos, kurią gali sukelti destruktivūs, savaiminiai, spontaniški režimai, supaprastinta ir primityviai mąstysena pagrįstas valdymas, būtina atsakyti žinių apie visuomenę buitinių, ideologinių elementų, juos pašalinti.

To galima pasiekti geriau pažįstant paties mokslo, kaip socialinio reiškinių, ypatumus, taip

¹² Apie tai plačiau kalbama kitame autoriaus darbe (Gylys P., 2002).

pat kluvinčius, su kuriais jis susiduria socialinio pažinimo srityje. Kitaip sakant, patys socialiniai mokslai turi tapti rimtų mokslinių tyrimų objektu. Toks mokslas apie socialinį pažinimą kaip

metateorinė (ar metodologinė) tyrimų kryptis galėtų būti tyrinėjamas sociologiniu, politiniu (jėgos struktūrų veikimo), ekonominiu (turto judėjimo), vadybiniu, teisiniu ir kitais požiūriais.

REFERENCES

1. Dow, S. (1997), Mainstream Economic Methodology: Critical Survey. *Cambridge Journal of Economics*.
2. Gintis, H. Towards the Unity of the Human Behavioral Sciences // <http://www.unix.oit.umass.edu/~gintis/unity-abst.html>
3. Gylys, P. (2004), Two paradigms of Economic Development in the CEE Countries. *Ekonomika*, Nr. 68.
4. Gylys, P. (2002), Vertybinės orientacijos, galios centrai ir informavimo problema. *Politinė kultūra ir visuomenės karta*. Vilniaus universitetas, TSPML.
5. Kress, J. It's Time for New Economic Paradigm // <http://www.sustainable-city.org/books/paradigm.htm>
6. Müller, K. (2001), The Political Economy of Pension Reform in Eastern Europe. *International Social Security Review*, Vol. 54, p. 2–3.
7. Petrella, R. The Principal Economic Challenges presented by current globalization // <http://attac.org/fra/list/doc/petrella2en.htm>
8. Rosen. (1997), Austrian and Neoclassical Economics: Any Gains from Trade? *Journal of Economic Perspectives*. Fall.
9. Sorosas, G. (1999), *Pasaulinio kapitalizmo krizė*. Vilnius: Tyto alba.
10. Tabb, W. (1999), *Reconstructing Political Economy. The Great divide in economic thought*. London and New York: Routledge.

THE STATUS OF SOCIAL SCIENCES AND GLOBALIZATION

Povilas Gylys

Summary

Globalization and evolving knowledge society are the major fundamental challenge to the social science. Diversification of social life on the all levels of reality – individual, family, community, state, mankind – opens new opportunities and give birth to the new threats. To grasp these two – positive and negative – sides of our life the more precise, relevant cognitive means are needed. Better conceptualized, free of ideological and political influences, cleaned from elements of common sense, conventional wisdom social knowledge would better conform to the requirements of “pure” science and would become more reliable source of viable, effective policies pursued by national states and international organizations.

One of preconditions of the success of social science is the settlement of old paradigmatic competition between methodological individualism and methodological holism. Both have mooted historical records. Soviet experiment was based mainly on holistic assumptions; market fundamentalism is the natural outcome (product) of individualistic thinking.

Methodological (metatheoretical) exploration of all these problems faced by social sciences, though costly they are, would give better cognitive perspective to them, would “harden” them.

Having said this we would like to stress that social sciences will never achieve the level of “hardness” attributed to natural sciences and first of all physics. Social sciences explore social reality which is qualitatively differs from non-living world. The latter is much more weakly structured, less deterministic, pulsating, the link between action and response is not linear etc.

The quality social knowledge is a public good, which can contribute substantially to the social progress. Unfortunately in the framework of individualistic thinking the notion of public good is marginalized and knowledge is not treated as economic resource. Author of this article join those researchers who argue for holistic perception of social reality which provides better, wider understanding of modern world and thereby provides more solid foundation for relevant state and global policies.

[Iteikta 2005 m. lapkričio mėn.]